

BABEŞ-BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR IRODALOMTUDOMÁNYI TANSZÉK
HUNGAROLÓGIA DOKTORI ISKOLA

Doktori értekezés

**Családi nemesi írásgyakorlat
a XVII–XVIII. századi Erdélyben**

Kivonat

Témavezető: Dr. Gábor Csilla, egyetemi tanár

PhD hallgató: Papp Kinga

KOLOZSVÁR
2012

Tartalomjegyzék

I. A kutatás célja

II. Íráskutatás

II.1. Szóbeliség – írásbeliség, írás – olvasás

II.2. Írásbeliség – íráshasználat

II.3. Íráshasználat – forrástípusok

II.3.1. Naplók, feljegyzések

II.3.2. Kalendáriumi bejegyzések

II.3.3. Misszilisek

II.3.4. Testamentumok

III. Kontextusok (társadalmi és felekezeti háttér)

IV. A Kálnoki család

IV.1. Kálnoki István

IV.1.1. Élete

IV.1.2. Kálnoki István naplója

IV.1.3. Kálnoki István végrendelete

IV.1.4. Összegzés

IV.2. Kálnoki Sámuel

IV.2.1. Élete, karrierje

IV.2.2. Kálnoki Sámuel, a könyvkiadó

IV.2.3. Kálnoki Sámuel kalendárium

IV.2.4. Levelezése

IV.2.4.a. Feleségének címzett levelei

IV.2.4.b. Lányának, Borbálának és Apor Péternek írt levelek

IV.2.4.c. Más családtagoknak írt levelek

IV.2.4.d. Teleki Mihálynak írt levelek

IV.2.4.e. Más címzettekhez írt levelek

IV.2.5. Testamentuma

IV.2.6. Apa és fia írásgyakorlata

IV.2.7. Összegzés

IV.3. Kálnoki Ádám

IV.3.1. Élete

IV.3.2. Levelei

IV.3.3. Összegzés

IV.4. Kálnoki Antal

IV.4.1. Élete

IV.4.2. Levelezése

IV.4.3. Kálnoki Antal és fia, Lajos levélváltása

IV.4.3.a. Apa-fiú viszony a levelekben

IV.4.3.b. A levelek nyelve

IV.4.4. Végrendelete

IV.4.5. Kálnoki Antal mint címzett

IV.4.6. Összegzés

V. Következtetések

VI. Bibliográfia

VI.1. Forrásszövegek

VI.1.1. Kéziratok

VI.1.2. Nyomtatásban megjelent források

VI.2. Felhasznált szakirodalom

VI.3. Szótárak, lexikonok

VII. Függelék

VII.1. Családfa

VII.2. Kálnoki István

VII.2.a. Részlet Kálnoki István naplójából

VII.2.b. Béldi Anna levele Lázár Erzsébetnek

VII.3. Kálnoki Sámuel

VII.3.a. Levelek

VII.3.b. Kálnoki Sámuel kalendárium

VII.3.c. Végrendelete

VII.4. Kálnoki Ádám levelei

VII.5. Kálnoki Antal levelei

Kulcsszavak: Kálnoki család, Kálnoki István, Kálnoki Sámuel, Kálnoki Ádám, Kálnoki Antal, családi írásbeliség, íráshasználat, írásgyakorlat, misszilis, napló, kalendárium, ego-dokumentum, kéziratok, XVII–XVIII. századi Erdély, katolikus nemesek.

Tézisek

Doktori értekezésemben a kora újkor végének íráshasználatát vizsgáltam a Kálnoki család négy tagjának perszonális forrásai alapján. A Kálnokiak, bár nem tartoztak a legjelentősebb és legismertebb székely nemesi családok közé, többször megjelentek Erdély történetének elbeszélésekor, részesei voltak az úgynevezett „nagybetűs történelem” több eseményének. Katolikus erdélyi nemesek, birtokaik főként Háromszék és Miklósvár fiúszék területén voltak, és – a katonáskodó székely társadalom tagjaiként – a családból származó férfiak a XVI. század végétől betöltötték valamilyen helyi előjárói funkciót (kapitány, királybíró stb.). Ahhoz a szűkebb, főként katolikus nemesekből álló, csoporthoz tartoznak, melynek tagjai a XVII–XVIII. század folyamán szereztek grófi, bárói címet valamelyik fejedelemnek vagy a Habsburg uralkodónak tett szolgálataiért. Ezek a családok többnyire egymás között házasították ki gyermekeiket, ritkábban előfordult, hogy az erdélyi vagy magyarországi nemességgel kerültek rokoni kapcsolatba, később, a XVIII. században pedig már a Habsburg udvari körökkel is. A Kálnoki család családból leginkább Kálnoki Sámuel bécsi kancellárhelyettes az, akit a szakirodalom említ; azonban a vele kapcsolatba hozható szövegek nagyrészt ismeretlenek, nem jelentek meg nyomtatásban.

Disszertációmban a család négy tagjának perszonális forrásait gyűjtöttem össze. E négy személy egymást követő generációk tagjai, és apa-fiú viszonyban állnak egymással (Kálnoki István fia Sámuel, akinek a fia Ádám, az ő fia pedig Antal). A családtagok tollából elsősorban levelek maradtak fenn, de ismert egy napló (Kálnoki Istvántól), egy bejegyzésekkel tarkított kalendárium (Kálnoki Sámuelről) három testamentum (Kálnoki István, Sámuel és Antal végrendeletei), egy oráció (Kálnoki Ádámtól), Pethő Gergely krónikájának kiegészítése (Kálnoki Sámuel által), valamint két levélvezetési napló (Kálnoki Antaltól) és különböző apró feljegyzések. Ezeknek a szövegeknek a kontextualizálásával, bemutatásával és összevetésével vázoltam fel a családi írásgyakorlat jellegzetességeit és azokat a szokásokat, amelyek az írást, a szövegek használatát befolyásolják, szabályozzák, valamint az íráshoz, mint cselekvéshez és az írott szöveghez való viszonyulásukat.

Kutatásom egyik kiindulópontja az a gondolat, hogy az egyes családok mentalitása, a családtagok képzettsége, egymáshoz való viszonya meghatározó lehet az írásszokás, az írás funkciója, gyakorisága szempontjából. Köztudott, hogy a XVII–XVIII. századi Erdélyben a személyes, én-reprezentatív dokumentumok igen gyakran egyes családokra koncentrálódva jelennek meg, az írás különböző rangú nemesek és családjaik életében jelentős helyet foglalt el. Azonban ez az időszak nemcsak a naplók és emlékiratok kora, a magánlevelezés is igen elterjedt Európa-szerte. A levélváltás egyik fontos szerepe a nyilvánosság megteremtése, a levél a magánembereknél a „társadalmi lét” problémáinak szinte minden ágát magába foglalja: politika, vallás, kulturális jelenségek, a családi élet problémái, gazdasági kérdések.

A Kálnoki családban is megfigyelhető hogy a XVII–XVIII. századra megszorodnak az *írásos emlékek*. Igen változatos témájú és megformáltságú írásos hagyaték maradt fenn a család tagjaitól is, amely szerves részét képezi a kor művelődéstörténetének, irodalmának, történelmének

Forrásaim

Az általam ismertetett források különböző családi levéltárakból, gyűjteményekből származó, leginkább ismeretlen, ki nem adott szövegek. A Kálnoki család levéltárának is fennmaradt egy töredékes része, melyet ma Sepsiszentgyörgyön a Román Országos Levéltár Kovászna Megyei Igazgatóságán őriznek (49. fond – Kálnoki család), azonban a dolgozatom alapját képező korpusz javarésze nem innen származik. A sepsiszentgyörgyi levéltárban még az Apor (36-os fond) és Mikes (65/2-os fond) családok levéltárában találtam forrásokat.

A Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán, Kolozsváron nincs külön levéltára a Kálnoki famíliának, de számos olyan dokumentum található más családi levéltárakban, melyek a Kálnokiakhoz köthetők: az Alvinczi (316. fond), Apor (317. fond), Béldi (324. fond), Kornis (378. fond), Lázár (384. fond.), Szentkereszti (432. fond) családok levéltárában valamint Kemény József (549. fond) és Mike Sándor (248. fond) gyűjteményeiben sikerült forrásokat találnom. A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Kézirattárában Kemény József gyűjteményében volt eredményes a kutatásom.

Budapesten a Magyar Országos Levéltárban a Teleki család gyűjteményében a P. 659, P. 669, P. 1238, és P. 1239-es fondokban, a Kvassay család gyűjteményében (P. 444), valamint az Erdélyi Kormányhatósági Levéltár iratai közt Bánffy György levelezésében (F. 35) találtam Kálnoki-leveleket. Ezenkívül az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, az

MTA Könyvtárának Kézirattárában, valamint a római Convento di Santa Sabinában, a Domonkos Rend Római Központi Levéltárában találtam forrásokat.

A dolgozat felépítése

Disszertációm öt fő fejezetre épül. Az első fejezet a bevezető, melynek célja a kutatási téma bemutatása, a dolgozat célkitűzések megjelölése.

A második fejezetben azt az elméleti háttérrel kívántam bemutatni, amelynek nyomán felépítettem a szövegek vizsgálatát. Az írásbeliség–szóbeliség kérdésköre általam felhasznált szakirodalmának főbb irányvonalait vázoltam fel az első alfejezetben, utalva arra, hogy ezek minként kapcsolhatók össze a kutatásommal. A következő alfejezetben az íráshasználat elméleti szakirodalmából ragadtam ki azokat a szerzőket, akinek munkái meghatározták dolgozatom irányvonalát. A harmadik alfejezetben az egyén által alkotott szövegek azon megnyilvánulási formáit mutattam be, amelyek előfordulnak a Kálnoki család fent említett négy tagjánál. Itt a naplókra, kalendáriumi jegyzetekre, misszilisekre és végrendeletekre tértem ki.

Dolgozatom következő, harmadik fejezete azzal a céllal íródott, hogy felvázolja azt a társadalmi és felekezeti háttérrel, amelyben a Kálnoki család általam vizsgált négy tagja élt. Irányelvem az volt, hogy olyan kérdésekre, jelenségekre hívjam fel a figyelmet, melyek kapcsolatba hozhatók a disszertáció alanyaival, így főként a székely nemesség felekezeti hovatartozásának kérdéseire, szociális kapcsolataira tértem ki.

A negyedik fejezet képezi a disszertáció gerincét, mivel, egy rövid családtörténeti vázlat után, itt került sor a Kálnoki család négy tagjának és írásszokásaiknak bemutatására. Egy-egy alfejezetben prezentáltam Kálnoki Istvánt, Sámuel, Ádámot és Lajost valamint a felkutatott textusaikat. Szükségesnek tartottam, hogy az összegyűjtött források és szakirodalom alapján bemutassam életkörülményeiket, karrierjük alakulását is, és így behelyezzem őket abba a társadalmi és történelmi kontextusba, amelyben éltek és alkottak. Dolgozatom megírásakor nem tartozott az elsődleges célok közé a négy családtag által alkotott textusok tartalmának részletes bemutatása, hanem azt vizsgáltam, hogy milyen típusú szövegek születtek, hogyan írták meg ezeket, és miként viszonyulnak hozzájuk. Kálnoki István írásszokásának reprezentatív példáját naplója képezi, melyet I. Rákóczi György 1644-es, a svédek szövetségeseként indított, hadjárata alatt írt. A naplóban íráshasználatának egy igen gyakorlatias oldala mutatkozik meg, az utazás alatt kelt részben valamint a később, otthon

feljegyzett fragmentumokban egyaránt. Végrendelete is gyakorlatiasságról tanúskodik, csak a legszükségesebbeket foglalta írásba. Kálnoki Sámuel esetében lehet az írás gyakorlásának legszínesebb palettáját megfigyelni. Mindennapjairól levelezése árulkodik, amelyben a legszemélyesebb, feleségének írt sorok, jelentések és parancsok egyaránt megtalálhatók. Pethő Gergely krónikájához fűzött kiegészítései olyan szöveget alkotnak, amely a közösség számára íródott, tartalmát a célközönség elvárásai és a műfaji követelmények befolyásolták. Ugyanis a krónika történelemszemléletéről és Kálnoki kiegészítéseiről is elmondható a katolikus történetírókra és a császári udvarra jellemző beszédmód jelenléte, azonban Kálnoki kötelességének tartotta, hogy a székely székekkel, és a székelyek közigazgatásával kapcsolatos részeket is kiegészítse. Kalendáriuma szorosan kapcsolódik bécsi, kancelláriai tevékenységéhez, a bejegyzett textusok javarészt feladatait, az udvari élet eseményeit és gazdasági hátterét illusztrálják, azonban a kalendáriumban található elmélkedés vagy versrészletek olyan szövegek, amelyeket szerzőjük nem kötelességből vagy emlékeztetőül ír, ezek az elmélkedés, megindíttatás és gyönyörködtetés jegyeit hordozzák magukon. Hasonlóan kombinált összetételük van azoknak a bejegyzéseknek, melyek az apja naplójában őrződtek meg. Testamentumában az élete főbb eredményeit összegezte, megalkotta magáról családtagjai, utódai számára a megőrzendő képet. Kálnoki Ádám fennmaradt misszilisei főként a családon belüli kommunikációt, információáramlást példázzák, azonban a Rómába küldött leveleit a nyilvánosságteremtés eszközeiként jellemezhetjük. Kálnoki Antal misszilisei nemcsak jelleméről, életkörülményeiről, nyelvismeretéről vallanak, levélszövegei és a nagyszámú fennmaradt jegyzetei az írás rendszeres gyakorlásának fontosságáról és a leírt szövegek, családi dokumentumok nagy tiszteletéről árulkodnak.

Dolgozatom ötödik fejezetében a következtetéseimet mutattam be. A létrejött írott szövegeket tekintve elsődleges következtetésként elmondható, hogy az írás majdnem minden esetben a létrehozó személy karrierjéhez, feladataihoz kapcsolódik, vagy a hétköznapi praktikus írásgyakorlatának része. Ez alól azok a levelek kivételek, amelyek a családtagokhoz íródtak, az élő, szóbeli kommunikációt helyettesítik. Nem lehet kijelenteni, hogy a családban egy olyan generációkon átívelő írásszokás uralkodik, amely mindenkor meghatározta volna az alkotott szövegeket, annyi viszont megállapítható, hogy a négy generáció tagjai által létrehozott szövegek kapcsolatban vannak egymással, hatással vannak egymásra. Kálnoki István naplóírási szokásai visszaköszönnek a fia által ugyanabba a naplóba bejegyzett részletekben téma és feljegyzési stratégia formájában is. Ugyanakkor Kálnoki Sámuel

kalendáriumának utazásról szóló részei valamint pontos gazdasági kimutatásai is visszavezethetők apja, Kálnoki István írásszokásaira. Természetesen ezeket a szövegeket ugyanennyire befolyásolta a kontextus is, amelyben létrejöttek: az a XVII. századi Erdély, ahol majd minden családban születtek naplók, visszaemlékezések, különböző rendszeres jelleget öltő feljegyzések. Mindezek mellett a napló vagy a kalendárium szövege nemcsak a közvetlen utódokra volt hatással, megőrződött a család levéltárában, a későbbi családtagoknak is lehetőségük volt újból olvasni, belelapozni. A szövegeket generációkon át örökölték a család férfitagjai, és idővel a szerepük is változhatott, már nemcsak az elődök mindennapjait dokumentáló írásnak számítottak, hanem a családhoz való tartozás jelképeiként is működtek, birtoklásuk a család kontinuitását igazolta. A levelek nemcsak a feladó és címzett közti egyszerű információcserére szorítkoznak, hanem integrálódnak a levélírók és sok esetben a szélesebb család életébe, mivel sajátos funkciót kaphatnak: a bennük foglalt információk, utasítások többszöri újraolvasást igényelhetnek, hosszabb időre kiterjedő vagy általános érvényűek lehetnek. Ugyanakkor a levelek az életút eseményeire való visszaemlékezés eszközei is.

A leveleknek, akár csak a naplónak vagy kalendáriumnak, utóéletük is van. A családtagoknak a közösségben betöltött szerepére vonatkozólag hordozhatnak olyan információkat, amelyek az utódok számára is eszmei értékkel bírnak, és ezáltal hozzájárulnak a családi emlékezet kialakításához, fenntartásához. Mindezek mellett a család birtokaira, szerződésekre, kölcsönökre vonatkozó tartalmuk miatt az utódok kezében teljesen gyakorlatias szempontból is nélkülözhetetlen források lehetnek. Nemcsak a levelek tartalma, hanem a címzettjeik is összekötik a generációk tagjait. Megfigyelhető, hogy Kálnoki Sámuel, Ádám és Antal esetében is megjelenik Apor Péter címzettként, viszont a levél feladójától és annak társadalmi helyzetétől függően változik a hozzá címzett szövegek hangneme.

A generációk közti kapcsolatot teremtik meg a testamentumok is, a végrendelező személy és utódai közt létrejön általuk egy konkrét, gyakorlatias kapcsolat: mivel a végrendeletíró egyrészt a javairól rendelkezik a jövőre való tekintettel, utódai sorsát befolyásolja, másrészt az utódai felsorolásával ismételten integrálja őket a családba, elismeri saját örökösének. Ebben az esetben ezek a szövegek is úgy mond tárgyasulnak, jelképei az örökségre való jognak.

A végrendeleteknek a családi emlékezet gyakorlásában is szerepük van, mivel a szövegek maguk emlékeztetnek írójukra, ennek életére, történetére. Szintén fontos kiemelni,

hogy textológiai szempontból is kapcsolat alakítható ki a testamentumok között, ami a kor általános végrendekezési szokásából is fakadhat, viszont a családban előfordul, hogy ugyanarról a dologról (pl. miklósvári birtok) ugyanúgy rendelkeznek. Ezenkívül a hasonlóságok mellett természetesen a különbségek is megragadhatók, a három fennmaradt végrendelet jól illusztrálja azt, hogy szerzőik más-más korban éltek, másként fogalmaztak: Kálnoki István után nagyon sablonos végrendelet maradt, fia Sámuel maga írta le, és saját személyéről is vall, Antal pedig a XVIII. század végének mentalitásához illeszkedve már németül írja végrendeletét, és egy német tiszt aláírásával hitelesítetteti.

Valamennyi szöveg, azonkívül, hogy tartalmukból az írás körülményeire, írójuk életének eseményeire lehet következtetni, énközpontú, önreprezentatív textus, amely – attól függetlenül, hogy egy eseményről szóló beszámoló, vagy jelentés, és a címzett családtag vagy idegen – a létrehozó szempontjából íródott, az ő szemszögéből közvetíti az eseményeket, önértékelését, a magáról kialakított vagy kialakítani vágyó képet tükrözi.

Válogatott bibliográfia

ASSMANN, Aleida, ASSMANN, Jan

1988 *Schrift, Tradition und Kultur = Zwischen Festtag und Alltag. Zehn Beiträge zum Thema „Mündlichkeit und Schriftlichkeit“*, hrsg. Raible, Wolfgang, Tübingen, Gunter Narr, 25–49.

ASSMANN, Jan

2004 *Kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Budapest, Atlantisz.

BABCOCK, Barbara

1977 *The story in the story. Metanarration in folk narrative = Verbal Art as Performance*, ed. Bauman, 1977, 61–79.

BÁLINT Péter

2001 *Nyílt kártyákkal (A levél és naplóírásról)*, Bp., Nagyvilág.

BALOGH Judit

2001 *A székely nemesség és a vallási hovatartozás kérdése*, Egyháztörténet Szemle, 2001/2, 87–92.

2003 *Összetartó erők és leváló elemek a 17. századi székely társadalomban = Mikrotörténelem: vívmányok és korlátok*, szerk. Dobossy István, Miskolc, 252–265.

BÁN Imre

1975 *Janus Pannonius és a magyar irodalmi hagyomány = Janus Pannonius tanulmányok*, szerk. Kardos Tibor, V. Kovács Sándor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 491–507.

BARANYAI Zoltán

1920 *A francia nyelv és műveltség Magyarországon. XVIII. század*, Budapest Pfeiffer Ferdinánd.

BENDA Gyula

2003 *A francia társadalomtörténet intézményeinek története = Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányok, módszerek*, szerk. Bódy Zsombor, Ö. Kovács József, Budapest, Osiris, 113–124.

2006 *Az Annales iskola. A kezdetektől a kritikai fordulatig = Uő., Társadalomtörténeti tanulmányok*, Budapest, Osiris, 9–21.

BITSKEY István

1996 *História, emlékirat önvallomás = Uő., Eszmék, művek, hagyományok*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 225–261.

BOGNÁR Krisztina, Kissné

2004 *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789*, Bp., ELTE Levéltára.

BURKE, Peter

1991 *Heu Domine, adsunt Turcae: A Sketch for a Social History of Post Medieval Latin = Language, Self, and Society. A Social history of language*, ed. Burke, Peter, Porter, Roy, Cambridge, Polity Press, 23–50.

1996 *Representations of the Self from Petrarch to Descartes = Rewriting the Self. Histories from the Middle Ages to the Present*, ed. Porter, Roy, London, Routledge,

1997 *Overture: the New History, its Past and its Future = New Perspectives on Historical Writing*, ed. Burke, Peter. Cambridge, Polity Press, 1–23.

2002 *A nyelv társadalomtörténete*. Aetas 2002/4. 103–125.

2006 *Útmutatás az utazástörténet számára*, Korall, 26, 5–24.

CAVALLO, Guglielmo, CHARTIER, Roger,

2000 *Előszó = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Cavallo, Guglielmo, Chartier, Roger, Budapest, Balassi, 9–42.

CHARTIER, Roger,

2000 *„Népi” olvasók, „népszerű” olvasmányok a reneszánsztól a klasszicizmusig = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Cavallo, Guglielmo, Chartier, Roger, Budapest, Balassi, 305–320.

2001 *Culture écrite et littérature à l'âge modern*, Annales. Histoire, Sciences Sociales. 56e année, (4–5), 783–802.

COLEMAN, Joyce

1996 *Public Reading and Reading Public in Late Medieval England and France*, Cambridge University Press.

2003 *Túl Ongon: a szóbeliség–írásbeliség módosított elméletének alapjai = Kép, beszéd, írás*, szerk. NEUMER Katalin, (Budapest), Gondolat Kiadói Kör, 110–142.

CSETRI Elek

2006 *Az erdélyi központi hatóságok tisztviselőinek nyelvtudásáról a XVIII. század végén = Uő., Európa és Erdély*, Kolozsvár, Kriterion, 109–117.

DE ANGELS, Francesco,

1807 *Storia del Regno di Napoli sotto la Dinastia Borbonica*, Tom I., Napoli, 1807.

DEKKER, Rudolf

2002 *Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History*, Memoria y Civilización (MyC)5, 13–37.

DUKKON Ágnes,

2003 *Régi magyarországi kalendáriumok európai háttérben*, Budapest, ELTE Eötvös kiadó.

2007 *Naplók, életrajztöredékek – kalendáriumlapokon = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. Balázs Mihály, Gábor Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 381–391.

ETÉNYI Nóra

2004 *Nyomatott hírek a 17. században – Információk Magyarországról korabeli német újsághírekben = Információáramlás a kora újkorban*, szerk. Z. Karvalics László, Kiss Károly, Budapest, Gondolat–Infonia, 47–56.

EVANS, R. J. W.

2007 *The politics of language and the languages of politics: Latin and the vernaculars in eighteenth-century Hungary* = Scott, Hamish, Simms, Brendan, *Cultures of Power in Europe during the Long Eighteenth Century*. New York, Cambridge University Press, 2007, 200–224.

FEJŐS Zoltán

2003 *Tárgyfordítások*, Gondolat, Budapest.

FEHÉR János

2007 *Bevezető = Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681)*, bev., jegyz. és mut. kiadja FEHÉR János, Kolozsvár, Entz Géza Művelődési Alapítvány, 7–26.

GÁBOR Csilla

2001 *Káldi György prédikációi. Források, teológia, retorika*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

2007 *Emlékezés és felejtés, devóció és konfesszió. (Kornis Gáspár emlékirata és környezete) = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. Balázs Mihály, Gábor Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 233–246.

GYÁNI Gábor

2000 *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Budapest, Napvilág.

2003 *A történetírás fogalmi alapjairól = Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányok, módszerek*, szerk. Bódy Zsombor, Ö. Kovács József, Budapest, Osiris, 11–53.

2010 *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*, Nyitott Könyvműhely, Bp.

HANÁK Péter

1973 *Népi levelek az első világháborúból*, Valóság XVI. (3) ,62–87.

HARGITTAY Emil

1981 *Régi magyar levél – régi magyar irodalom (XVI. sz. közepe – XVII. sz.) = Régi magyar levelestár (XVI–XVII. század)*, s.a.r., bev. Uő., Budapest, Magvető, 5–34.

HOLLÓ László

2009 *A világiak által „vezetett” egyházmegye Az Erdélyi Római Katolikus Státus társadalmi jelentősége*, I. kötet, Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó.

HOPP Lajos

1974 *A magyar levélműfaj történetéből = Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok*, szerk. Szauder József, Tarnai Andor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 501–566.

HORN Ildikó

2007 *Nemesasszonyok végrendelezési szokásai az erdélyi fejedelemségben = Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*, szerk. Erdélyi Gabriella, Tusor Péter, Budapest, Történelemtudományi intézet. (Történelmi Szemle, 2007/2. szám CD-ROM melléklete), <http://mek.oszk.hu/09300/09378/09378.pdf>

HORVÁTH József

2002 *Írásbeliség és végrendelezési gyakorlat Győrben*, Acta Papensia, (1–2), 81–98.

JANKOVICS József

1971 *Bethlen Miklóstra vonatkozó adatok Bethlen Mihály útinaplójában*, ItK. 75(3), 341–349.

1987 *Bethlen Miklós leveleinek formai, műfaji és stilisztikai jellemzői = Bethlen Miklós levelei*, összegy., kiad., bev. Uő., Budapest, Akadémiai Kiadó, 65–83.

1995 *Bethlen Mihály útinaplója = Uő., Ex occidente*, Balassi kiadó, Budapest, 185–192.

KÁLNOKY Boris

2011 *Ahnenland oder die Suche nach der Seele meiner Familie*, München, Droemer Verlag.

KARÁCSONY András

2000 *Elfelejtett emlékezés*, Századvég, 16. (tavasz), 111–121.

KÁRMÁN Gábor

2006 *Identitás és határok. 17. századi magyar utazók nyugaton és keleten*, Korall, (26), 72–98.

KESZEG Vilmos

2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*, Kolozsvár, KJNT-BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék.

KISANTAL Tamás

2004 *Az irodalmi alkotás mint történelmi szöveg*, Tiszatáj, (november), 75–101.

KOVÁCS Sándor Iván

1988 *Szakácsmesterségnek és utazásnak könyvecskéi*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest.

KRISTÓF Ildikó

1999 „Rendeld el házad, mert meghalsz”. *A végrendelet készítés normái és formái a 16–17. századi magyarországi falvakban és mezővárosokban = Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*, szerk. Benedek Katalin, Csonka-Takács Eszter, Bp., MTA Néprajzi Kutatóintézet, 521–556.

KRISTÓF Ildikó, SZ.

2002 *A számoktól a (jogi) szövegekig: alfabétizációtörténet, olvasástörténet vagy kommunikációtörténet?*, Acta Papensia, (1–2), 3–30.

LEJEUNE, Philippe

2003 *Hogyan végződnek a naplók? = Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*, szerk. Z. Varga Zoltán, Budapest, L'Harmattan, 210–222.

2009 *On diary*, szerk., ford. Popkin, Jeremy D., Rak, Julie, Honolulu, Biographical Research Center, University of Hawai'i Press.

LUKOWSKI, Jerzy

2003 *The European Nobility in the Eighteenth Century*, New York, Palgrave Macmillan.

LUFFY, Katalin

2009 *Temető Jajjokan kezdtem én. Beszédmód és íráshasználat az erdélyi fejedelemsválság idején* (Doktori értekezés),

dea.unideb.hu/dea/bitstream/2437/78446/5/ertekezes_v.pdf (letöltés ideje: 2011.07.14.).

MAKÓ Mária, Lupescuné

2005 *Az erdélyi domonkos kolostorok a középkor végén és Bartók Márton 1708. évi jelentése*, Erdélyi Múzeum, LXVII. köt., 3–4, 138–155.

MARGÓCSY István

2005 *A magyar nyelv jelenléte a 18. századi iskoláztatásban, Adattár az iskolai nyelvoktatás történetéhez = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének a XVIII. századi történetéből*, szerk. Bíró Ferenc, Budapest, Argumentum Kiadó, 2005. 71–152.

MÁTAY Mónika

2006 *A testáló ideje. 18–19. századi debreceni végrendelkezők időfelfogása = Személyes idő – történelmi idő. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület*

konferenciája, Kőszeg, 2003. augusztus 29–30, szerk. Mayer László, Tilcsik György, Szombathely, Vas Megyei Levéltár, Budapest, Hajnal István Kör, 151–165.

MEDGYESI Zsófia

1986 *A Janus Pannoniusnak tulajdonított „Romulidae cannas...”, Irodalomtörténet LXXVII(1986), 4, 944–952.*

NAGY Levente

1998 *Pethő Gergely rövid magyar krónikája és a költő Zrínyi Miklós*, ItK 102.(3–4), 285–300.

NEUMER Katalin

2003 *Ongon innen és túl = Kép, beszéd, írás, vál.*, szerk. Uő., (Budapest), Gondolat Kiadói Kör, 7–23.

NORA, Pierre

2010 *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*, Napvilág, Budapest.

NYÍRI Kristóf

1998 *Adalékok a szóbeliség–írásbeliség paradigma történetéhez = Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*, szerk. Nyíri Kristóf, Szécsi Gábor, Budapest, Áron Kiadó, 7–17.

ONG, Walter J.

2005 *Orality and Literacy. The Technologizing of the World*. London–New York, Routledge

OTTAWAY, Susannah R.

2004 *The Decline of Life: Old Age in Eighteenth-Century England*, New York, Cambridge University Press.

PAPP Kinga

2007 *Kálnoki Sámuel kalendáriuma = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. Balázs Mihály, Gábor Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 431–445.

2010 *Nyelvek határán: Kálnoki Antal és Lajos levelezése = Kultúrák határán*, II. köt., szerk. Bányai Éva, Bukarest-Sepsiszentgyörgy, RHT Kiadó, 40–49.

2010 *Családi szerepek és beszédmódok Kálnoki Antal és Lajos levelezésében = A fordítás kultúrája – szövegek és gyakorlatok*, II köt., szerk. Gábor Csilla, Korondi Ágnes, Kolozsvár, Verbum–Láthatatlan Kollégium, 51–68.

PÉTER Katalin (szerk.)

1996 *Gyermek a kora újkori Magyarországon*, Budapest, MTA Történettudományi Intézete.

SÁRDI Margit, S.

2007 *Az önéletrajzi szelf és a 17–18 századi önéletrészek = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 209–222.

SCHWARCZ Katalin

1994 *Klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII. században*, Szeged, Scriptum.

SINKOVICS István

1937 *Az erdélyi kamarajövedelmek a Habsburg-uralom kezdetén = Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulója ünnepére*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 504–533.

SIPTÁR Dániel

2005 *A domonkos rend római központi levéltárának magyar vonatkozású és eredetű anyaga*, Levéltári Szemle, 2005/2–3, 14–38.

2005 *A domonkos rend visszatérési kísérlete Erdélybe a 18. század elején*: <http://www.nmtt.hu/doktor/siptarda.php> (2011.12.10)

SZELESTEI NAGY László

1988 *Kalendáriumok a XVIII. századi Magyarországon = A megváltozott hagyomány*, szerk. Hopp Lajos, Küllös Imola, Voigt Vilmos, Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, ELTE Folklór Tanszék, 313–361.

1973 *A Hess-féle Chronica legrégebbi kéziratosa másolata*, Magyar Könyvszemle, 89. évf., 3–4, 249–251.

2006 *A magyarországi Jézus Szíve-tisztelet kezdeteiről = Uő., Rekatolizáció és barokk áhitat*, Budapest, METEM, 63–104.

TARJÁNYI Eszter

2000 *A viasztáblától az e-mailig, avagy „epistola non erubescit” = Levél, író, irodalom. A levéltudomány történetéről és elméletéről*, szerk. Kiczenko Judit, Thimár Attila, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, 5–11.

TÓTH István György

1993 *A kisnemesség olvasni tudása a 18. században = A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*, szerk. Glatz Ferenc, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 211–220.

1996 *A latin mint beszélt nyelv Magyarországon a 17–18. században = In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*, szerk. Lengvári István, Pécs, JPTE TK Kiadói Iroda, 339–352.

1986 *Írásbeliség és szóbeliség a XVII–XVIII. századi mezővárosokban = Falvak, mezővárosok az Alföldön*, szerk. Novák László, Selmeczi László, Nagykőrös, Arany János Múzeum, 373–385.

1996 *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*, MTA Történettudományi Intézet.

2002 *Alfabetizáció a XVII–XVIII. századi Magyarországon*, Acta Papensia, (1–2), 31–37.

TÓTH Zsombor

2000 *Az emlékezés poétikája = Moribunda Trassylvania. XVII. századi erdélyi emlékirók*, bev. jegyz., Uő, Kolozsvár, Polis, 5–22.

2006 *A történelmem terhe*, Kolozsvár, KOMP-PRESS Korunk Baráti Társaság.

2009 *A koronatanú Bethlen Miklós*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

2009 *Cserei Mihály élettörténetei. (Esettanulmány) = Könyvek által a világ. Tanulmányok Deé Nagy Anikó tiszteletére*, szerk. Bányai Réka, Spielmann-Sebestyén Mihály Marosvásárhely, Teleki Téka Alapítvány, 403–426.

TRÓCSÁNYI Zsolt

1980 *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

1988 *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

TÜDŐS S. Kinga

1996 *A Kálnoki család XVII. századi könyvtára = Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, szerk. Kovács András, Sipos Gábor, Tonk Sándor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 492–501.

1998 *Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán*, Kriterion, Bukarest–Kolozsvár.

2004   *Székely főemberek a XVII. század alkonyán. Kálnoki Sámuel, a vicekancellár,*
Studia Caroliensia, 2004/3–4, 215–224.

2008   *Csíksomlyói végtisztesség. Mikes Mihály végrendelete és temetése (1685–*
1687), Acta Siculica, 295–308.

VÁRKONYI Ágnes, R.

1984   *Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660–*
1711, Budapest, Magvető.